

УДК 37 (09)

Наталія Озерна

ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ КІНЦЯ ХІХ СТ.

У статті проаналізовано твори для дітей в українських періодичних виданнях кінця ХІХ ст. З'ясовано, що в дитячих журналах «Дзвінок», «Квіти», «Проліски» друкували свої твори українські письменники І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський, Л. Глібов, Б. Грінченко. Виховна спрямованість віршів, казок, загадок полягала у прищепленні любові до праці, рідної землі, навколишнього світу. Твори розвивали допитливість, збагачували знаннями, знайомили з соціальними аспектами тогочасного життя, виховували людяність, чесність, любов до справедливості.

Ключові слова: виховання, твори для дітей, українські періодичні видання.

Дитячі періодичні видання другої половини ХІХ ст. за відсутності повноцінної різножанрової української літератури для дітей виявилися єдиним друкованим засобом, здатним задовольнити навчальні, пізнавальні, естетичні та духовні потреби тогочасної дитини. Дитяча періодика кінця ХІХ ст. була орієнтована як на дітей дошкільного віку, та і на дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз історико-педагогічних джерел і наукових досліджень показав, що проблемі історії періодики приділяли увагу такі українські науковці, як Б. Грінченко, В. Ігнатієнко, І. Дорошенко, М. Жовтобрюх, Б. Ясінський. У різні часи творчість для дітей І. Франка досліджували І. Білінкевич, М. Демчук, І. Гирич, Т. Скрипка та ін. Просвітницька діяльність Б. Грінченка ставала предметом дослідників А. Погрібного, С. Єфремова, М. Малиша та ін. Творчість Л. Українки досліджували літературознавці О. Білецький, М. Жарких, П. Одарченко та ін. Аналіз проблеми характеристики творів для дітей в українських періодичних виданнях кінця ХІХ ст. не знайшла належного висвітлення в науковій літературі, що і обумовило наше звернення до неї.

Мета даної статті полягає в аналізі змісту творів для дітей, що публікувалися в українських періодичних виданнях кінця ХІХ ст.

Живий інтерес до дитячої літератури кінця ХІХ ст. сприяв появі дитячих журналів. Твори для дітей дошкільного віку пишуть і публікують українські письменники в періодичних виданнях. Малим дітям розповідають про навколишній світ, про речі, створені людьми, про явища природи і людське життя, про дітей у сім'ї. Щоб допомогти малятам пізнати добро і зло, познайомити їх з елементарними нормами поведінки, письменники у

своїх творах розповідають про те, що добре і що погано, на яскравих прикладах з життя дорослих і дітей виховують з маленьких читачів майбутніх громадян.

В кінці XIX ст. в Західній Україні стали виходити періодичні видання для дітей. Так, з 1890 р. у Львові почав виходити дитячий журнал «Дзвінок» (1890–1914), активним співробітником якого був український письменник *І. Франко* (1856–1916). У період з 1890–1900 рр. в журналі він надрукував близько 30 творів для дітей, серед яких для дітей дошкільного віку: казка «Лис Микита» (1890), вірш «Киця» (1891), казка «Ріпка» (1891).

Казка *І. Франка* «Лис Микита» (1890) вперше з'явилась на сторінках журналу «Дзвінок» (№ 3), у якій автор відтворив галицьку дійсність, соціальну несправедливість кінця XIX ст. У лісному царстві привільно почувають себе Лев, Вовк, Ведмідь. Серед них добре влаштувався хитрий і винахідливий Лис Микита, який, вміло використовуючи слабкості інших, завжди виходить сухим з води і мав з того значну вигоду. У казці автор змальовував картини побутового характеру і використовував багато побутової лексики. У казці засуджується соціальна несправедливість, хитрість і нещирість Лиса Микити. Казка навчає дітей бути чесними, справедливими і не казати неправди.

Значним успіхом користується у малят вірш *І. Франка* «Киця» (1891), який став пісенькою. Невинна киця плакала на кухні, тому що кухар сам сметану злизав, а винною зробив Кицю та ще й хотів її побити. Виховна спрямованість вірша направлена на формування у дітей дошкільного віку правдивості і турботи про скривдженого.

Казку «Ріпка» (1891) *І. Франко* створив за мотивами однойменної української народної казки, у якій описав багато побутових подробиць, трудових процесів, знарядь праці (мотика, граблі та ін.). Мова казки, ритмізована, в ній багато гумору, дотепних порівнянь, влучних характеристик. Виховна спрямованість казки полягає у прищепленні любові до колективної праці і вихованні любові до тварин.

До співробітництва в цьому журналі *І. Франко* залучає *Л. Українку*, *М. Коцюбинського*, *Л. Глібова* та ін. письменників.

Важливе місце у розвитку української дитячої літератури належить українській письменниці *Л. Українці* (1871–1913). Вона була глибоко зацікавлена в тому, щоб єдиному тоді в Україні дитячому журналу «Дзвінок» дати добре спрямування, зробити його змістовним і цікавим, через нього виховувати у дітей високі моральні якості, громадські інтереси, добрий художній смак. Так, у листі до редактора багатьох періодичних видань, українського поета *О. Маковея* від 12 грудня 1893 р. *Л. Українка* зазначала: «бачила тут одного вашого краяна і чула від нього цікаві для всіх нас вісті про редакції «Зорі» і «Дзвінка». Тепер буде більш ніж коли залежати від нас, щоб поставити вище всі часописи, і якщо ця справа не вийде (принаймні з «Дзвінком»), то тут вже буде й нам сором» [5, с. 23–24].

Л. Українка опублікувала у журналі «Дзвінок» низку творів для дітей дошкільного віку: казки «Метелик» (1890, № 14, с. 106), вірш «Мамо, іде вже зима...» (1890, № 22, с. 169), «Вишеньки» (1891, № 14, с. 115), казку «Біда навчить» (1891, № 23, с. 186–187).

Казка «Метелик» розповідає про двох героїв Лилика і Метелика. Байдужий до всього і самозадоволений Лилик нічого не бажав і тихо сидів у кутку, тільки спав, натомість Метелик поривався до світла і через це покинув свій льох. Хоча метелик загинув у полум'ї лампи та все ж він переможець, тому що він вирвався на простір. Виховна спрямованість казки полягає у здатності на рішучі вчинки та на самопожертву.

Вірш «Мамо, іде вже зима» (1890) написаний у формі діалогу між сином і матір'ю, що дає можливість дітям дошкільного віку при його слуханні відчувати та порівняти, коли говорить один персонаж, а коли інший. Виховна спрямованість полягає в отриманні знань про зміни в природі, викликані приходом зими, дещо про тваринний світ. Вірш відзначається стислістю, простотою змісту й форми та відсутністю повчань і моралізаторства.

У вірші «Вишеньки» (1891) поетеса змальовує відпочинок дітей у вишневому саду. Письменниця з любов'ю і ніжністю зображає невдачу хлопчика і дівчинки, які не змогли зірвати вишні. Виховна спрямованість вірша полягає у дитячому бажанні дітей дошкільного віку швидше вирости, стати дорослими і втілити всі свої мрії в життя.

Казка «Біда навчить» (1891) для дітей дошкільного віку спрямовує їх увагу на те, щоб вони не боялися долати труднощі життя, при цьому набували знання, уміння, йшли вперед не боячись труднощів. Казка засуджує різні людські вади, утверджує позитивні моральні якості.

Казки, вірші Л. Українки для дітей дошкільного віку надруковані у журналі «Дзвінок» повчальні, вони навчають дітей цінувати досвід, мудрість, не боятися труднощів, долати їх, жити в злагоді з товаришами, сумлінно працювати.

Український письменник М. Коцюбинський (1864–1913) написав для дітей низку віршованих творів. Першим друкованим твором М. Коцюбинського був вірш для дітей «Наша хатка» (1890), який він опублікував у журналі «Дзвінок» та казка «Завидющий брат» («Дзвінок», 1892), що виховували у читачів високі моральні риси, прищеплювали любов до чесної праці.

Вірш «Наша хатка» (1890) добре сприймають діти дошкільного віку. Автор у лагідній формі описав власну мрію: побудувати гарну хатку з ясними віконцями, низенькими порогами, з покрівлею із житніх снопів, з гніздом лелеки на стрісі, а за хаткою він бачить зелений сад, квіти. Виховна спрямованість вірша полягає у прищепленні любові до рідного краю, людей та праці. Вірш М. Коцюбинського «Наша хатка» змальовує образ малої батьківщини.

Віршована казка «Завидющий брат» (1892) написана за фольклорними мотивами свідчить про велику спостережливість автора та вміння відтворювати різноманітні явища природи. В образах трьох братів показано зміни природи на весні. Брати Марець, Квітень, Май – це сини Весни запашної. Старший брат Марець приносить усім лихо, він сердитий і мстивий «вітрами бурхає, билинку зелену снігом вкриває» [4, с. 21]. Він від заздрощів і злості хоче згубити меншого брата Квітня, посилаючи на землю хутровину, нівечить квіти. Найменший брат – Май – радісний і привітний, він радить братові-Квітню, як врятуватись йому від злої напасті старшого брата. Виховна спрямованість казки вчить любові до рідної природи, засуджує такі негативні якості як жорстокість та егоїзм, передає особливості весни, втілених у трьох місяцях, привчає до спостережливості природних явищ.

У львівському дитячому журналі «Дзвінок» з 1889 р. публікувався під прізвиськом «Дідусь Кенир» дитячий письменник, педагог Л. Глібов (1827–1893). У журналі він постійно друкував свої байки, загадки, акровірші, казки і поезії для дітей дошкільного віку. У 1891 р. четвертий номер журналу «Дзвінок» повністю був присвячений творчості Л. Глібова у зв'язку з його ювілеєм.

Твори Л. Глібова для дітей відзначаються високою художньою майстерністю і оригінальністю. За тематикою вони близькі до дитячих уявлень і інтересів, доступні дитячому розумінню. Дуже вдало дібрана поетом сама форма творів – весела розмова з елементами гумору, жарту.

Його твори сприяють розумовому вихованню дітей, розвитку їх уяви, кмітливості, уваги, спостережливості, викликають радісні настрої. Значну увагу приділив Л. Глібов створенню загадок для дітей. Загадки відзначаються добрим знанням народного життя, народної мудрості й педагогіки. Вони жваві, мальовничі, дають корисні вправи для розуму дітей. В основу своїх загадок Л. Глібов поклав народні загадки, однак у своїх творах значно розширював їх. Загадки у доступній й цікавій формі дають дітям чимало інформації про те, що оточує їх, що відбувається навколо них. Л. Глібов уважно враховував особливості психології дитячого віку. Його загадки стосуються здебільшого речей побутового характеру, обстановки, навчального обладнання, страв, одягу, іноді деяких явищ природи, тобто всього того, з чим діти найчастіше стикаються. Ось перелік тем, яким присвячено його загадки: кавун і ніж, перо, книжка, бджола, мед, шапка, морква, віник та ін.

Багато загадок присвячено зображенню природи, її явищ. Це загадки про місяць і зорі («Раз уночі я в ліс ходив», 1891), про дощову хмару («Була собі бабуся Ганна», 1891), про сонце і нічку («Котилася тарілочка», 1891) та ін. У низці загадок мова йдеться про частини людського тіла: губи, зуби, язик, руки («Раз у бабусі Шелестихи», 1891).

Загадки Л. Глібова фіксують увагу дітей на речах, які їх оточують,

розвивають спостережливість і мислення малят, вчать бачити і відчувати поетичні сторони народного життя, і в цьому їх пізнавальна цінність. Загадки Л. Глібова відзначаються динамічністю розповіді, що є важливою вимогою до творів для маленьких читачів. За манерою викладу вони побудовані у формі розмови старого досвідченого дідуся з великим гуртом дітей. Дідусь виступає як цікавий співрозмовник, здатний створити радісний настрій, викликати інтерес до всього, що оточує дітей. У загадках відбита радість дітей від пізнання світу. Це почуття радості відтворене у відгадках на загадки, які висловлюються ніби самими дітьми: *«Золотую тарілочку Всі знають давно: То на небі СОНЦЕ ясне, На весь світ одно»* [2, с. 17].

Виховна спрямованість загадок, віршів казок Л. Глібова сприяє закріпленню у дітей дошкільного віку спостережень за природою, корисних порад, різноманітних знань про навколишній світ.

Поет написав низку віршів для дітей, зокрема «Веснянка» (1891), «Зимня пісенька» (1891), «Пташка» (1891). Вони сповнені життєрадісними настроями, живописні, легкі для запам'ятовування. Це вірші, в яких окрім зображення природи, широко відтворені дитячі розваги і світ дитячих почуттів.

Український письменник Б. Грінченко (1863–1910), навчаючи власну доньку Настю, зіткнувся з проблемою нестачі україномовних творів для читання і навчання доньки, задумався про видавництво журналу для неї та інших дітей. Дружина Б. Грінченка М. Загірня зазначала: «Читати вона (донька) дуже любила, а не було чого давати. Книжки українські, які тільки були тоді такі, що можна дитині дати, всі поперечитувала. Прийде «Дзвінок» – хіба ж довго їх прочитати? А там знову: «Таточку, дай бо книжку!» [3, с. 87]. Свій перший журнал «Квітка» письменник створив для доньки, працюючи вчителем в Олексіївській школі (тепер Луганська область). У травні–липні 1894 р., коли Б. Грінченко проживав у Чернігові, видавав журнал «Проліски». У передмові до першого номеру журналу автор писав: «Наш часопис «Проліски» виходитиме тільки для Насті і то з тією умовою, щоб Настя, читаючи його, не витискала на ньому печаті пальцями. Виходитиме він, коли схоче, тобто тоді, коли редакція матиме змогу й вільний час, щоб його написати. Бо, бачите, написати не довго, але мудро скласти те, що треба писати. Бо натхнення не завжди є, а іноді хоч як його ловиш і за вухо, і за хвіст, а воно все не ловиться. Хай же наша читачка має се на увазі і не ремствує, коли часом довго доведеться їй нового числа дожидатися. Після цієї передмови беремося до мови» [6, с. 1–2].

У кожному номері «Пролісків» вміщувалося чимало змістовних і повчальних художніх творів: народна байка «Солдат-зłodій» (№ 1); вірші В. Самійленка «Найдорожча перлина» (№ 1), «Весною» (№ 4) та Ієремії Галки (псевдонім М. Костомарова) «Весна й зима» (№ 7), «Рожа» (№ 8). Представлені також власні твори Б. Грінченка (підписано псевдонімами В. Чайченко, Татко В. Ч. І); байки: «Реп'ях» (№ 2), «Вовки та вівці» (№ 3),

«Вовчиця та горлиця» (№ 7); вірші: «Вечір» (№ 6), «На добраніч» (№ 6); оповідання: «Кому зозуля кувала» (№ 6) – «переробка з московського», «Вовк та дівчата» (№ 7), «Кіт Петро» (№ 7), оповідання «Панько» й «Батько (№ 7) та дочка», казка «Ганнуся» (№ 7).

Б. Грінченко завжди висловлював і неодноразово зазначав у своїх роботах, що найголовніше в літературному творі – це ідея. А тому «...треба особливо берегтися, аби в творах для дітей маленькі читачі не знайшли нічого, що могло б йти в розріз з етичним ідеалом», – вважав він [1, с. 35].

Оскільки дитина знаходиться тільки в процесі формування свого світогляду, їй треба давати твори, які б впливали на її почуття та гармонійно розвивали її особистість. Тільки з цієї позиції підходить Б. Грінченко до написання й розміщення творів у журналі. Так, про чутливість до долі простих людей йдеться й у вірші В. Самійленка «Найдорожча перлина» (1894), який закінчується такими рядками:

*«Ту перлину не дістати
Ні з печер Землі, ні з моря.
Тільки той її знаходе,
Хто чуткий родивсь до горя.
За нещасний люд пролита.
Єсть вона – сльоза свята.
Ніяка злоба несита
Одібрать її не зможе [6, с. 7].*

Цікавим за змістом і повчальним для дітей є оповідання «Вовк та дівчата» (1894), де йдеться про маленьку дівчинку Оленку, яка не злякалась вовка і, не жаліючи себе, боронила свою подругу Одарку. Особливою проникливістю вирізняється оповідання «Кіт Петро» (1894), у якому розповідається про kota, що дуже любив хлопчика та після його смерті п'ять років жив на його могилі. Виховна спрямованість оповідання полягає у формуванні у дітей співчуття і співпереживання.

Б. Грінченко писав для дітей дошкільного віку і байки. З-поміж тих, що вміщені в журналі, особливо вирізняється «Реп'ях» (1894, № 2), який ріс на стежці, і через це усі його чіпляли, а йому здалося, що вся сила в ньому, що весь світ у реп'яхах. Шпориш розвінчує його думки, говорячи, що той сам усіх займає, через що усі його і клянуть. Мораль таку подає Б. Грінченко: «*Таких у нас багато реп'яхів, – немає ні стежок без їх, ані шляхів, Куди ти ні поткнись, – ув'язне за тобою, Од їх нема людям спокою [7, с. 11].*

Не менш повчальною є головна думка байки «Вовчиця та горлиця»: «*Бо той, хто сіє зло, Опріче зла, нічого не зазна [8, с. 17].*

Пізнавально-виховну спрямованість мали також й інші літературні твори журналу. У казці «Ганнуся» (1894) розповідається про реальне життя, у якій викривають негативні риси людини – байдужість, бездушність, користолюбство, задрісність, неухважність, і виховуються найкращі морально-етичні якості – чуйність, милосердя, співчуття, доброта, чесність, уважність. У

казці розповідається про героїню, яка мала дар перетворювати предмети на гроші і цим допомагала бідним. Виховна спрямованість казки полягає у навчанні дітей любові і співчуттю до всіх страждаючих, обтяжених тяжким життям, до будь-якого горя.

Отже, характеристика творів для дітей, надрукованих в українських періодичних виданнях кінця ХІХ ст. – «Дзвінок», «Квітка», «Проліски» показала, що у своїх творах письменники І. Франко, Л. Українка, Л. Глібов, М. Коцюбинський, Б. Грінченко та інші прищеплювали любов дітям до всього того, що прикрашає життя людини, приносить їй радість. Їх твори розвивали допитливість, несли життєрадісність, збагачували дітей знаннями, знайомили з соціальними аспектами тогочасного життя, прищеплювали любов до праці, до рідної землі, виховували людяність, чесність, любов до справедливості, вчили турбуватися про скривдженого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грінченко Б. К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе / Б. Грінченко // Земский сборник Черниговской губернии. – 1895. – № 4–5. – С. 27–50.
2. Дзвінок. – Львів, 1891. – № 4.
3. Загірня М. Спогади / М. Загірня; [передм., упоряд., прим. Л. Л. Неживої]. – Луганськ : Знання, 1999. – 160 с.
4. Коцюбинський М. Завидющий брат. Твори в шести томах / М. Коцюбинський. – Т. 1. К. : АН УРСР, 1962. – С. 21.
5. Леся Українка. Лист до О. Маковея / Л. Українка // Твори в десяти томах. – Т. 9. – К. : Дніпро, 1965. – С. 23–24.
6. Проліски. Настин часопис. – Чернігів, 1894. – № 1.
7. Проліски. Настин часопис. – Чернігів, 1894. – № 2.
8. Проліски. Настин часопис. – Чернігів, 1894. – № 7.